

ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНА ФІКСАЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ УЯВЛЕНЬ АНГЛІЙЦІВ І УКРАЇНЦІВ «ПРО СЕБЕ»

У статті досліджено процеси менталізації етнокультурних понять, сформованих у свідомості носіїв англійської і української мов. Зокрема, розкривається ментальна природа такого соціального і культурного феномену, як стереотип, що пов'язаний з етнічним чинником людської свідомості. Робиться припущення, що саме етнокультурні стереотипи лежать в основі формування етнічної свідомості та культури. Ядром етнокультурного стереотипу є національний характер, який визначається як інтегрований комплекс рис його представників, що має стійку структуру. Етнокультурні стереотипи є специфічними ментальними конструктами, які об'єктивуються в мовних знаках, регулярно відтворюваних у вигляді різних вербальних формул, з-поміж яких особливе місце посідають фраземи (за Є. Бартмінським). Реконструвавши окремі етнокультурні стереотипні уявлення англійців і українців про себе, які зафіксовані в образній семантиці фразеологізмів, зроблено висновок, що фразеологічний фонд англійської і української мов найбільшою мірою відбиває особливості світосприйняття носіїв цих мов, зумовлені їх національними характеристиками. Аналіз етнокультурних смислів та джерел формування англійського і українського національних характерів дає змогу констатувати, що їх мотиваційною основою є соціальні, культурні, історичні, релігійні, міфологічні чинники, які вплинули на менталізацію і стереотипізацію уявлень англійців і українців про себе.

Ключові слова: етнокультурний стереотип; етнічна свідомість; ментальний конструкт; національний характер; фразеологізм.

Сучасна лексична семантика (Ю. Апресян, С. Денисова, М. Кочерган, Ю. Степанов, С. Толстая та ін.) продовжує досліджувати проблему значення мовних знаків, з-поміж яких вирізняються ті, що у свідомості носіїв конкретної мови збереглися як ментальні утворення. Ментальну природу стереотипу пов'язують, передусім, із етнічним чинником у людській свідомості [16, с. 97] або з етнічною свідомістю, а тому такі утворення слід кваліфікувати як етнокультурні стереотипи, адже вони акумулюють соціальний досвід, закріплені поколіннями, що виявляється у системі культурних знаків [13, с. 155].

Етнокультурні стереотипи як вроджені, так і набуті у процесі соціалізації лежать в основі формування етнічної свідомості й культури, що регулюють поведінку людини і засвоюються відтоді, коли людина починає ідентифікувати себе з певним етносом, культурою й усвідомлювати себе як їхній елемент. Відтак, сукупність ментальних стереотипів етносу стає відомою кожному його представнику.

Мета статті – схарактеризувати етнокультурні стереотипи на основі ментальної фразеосемантичної фіксації уявлень англійців і українців «про себе».

Завдання статті:

- розкрити механізми етнокультурної стереотипізації уявлень англійців і українців про себе;
- проаналізувати ментальні уявлення англійців і українців про себе, зафіксовані в образній семантиці фразеологічних одиниць.

Спираючись на мовні дані, дослідник мови може з'ясувати, як колективна свідомість сприймає певний

об'єкт, предмет явище тощо. Натомість у дослідженнях окремих лінгвістів уже підлягають уточненню деякі висновки, які були зроблені на основі, здавалося б іще донедавна, вдалих спроб сконструювати картини світу українців, англійців, росіян, поляків тощо [9].

Говорячи про уявлення представників конкретної культури, що набули статусу стереотипних, очевидно, варто говорити і про їхній ментальний характер і про відображення національного характеру певного етносу. Уже не потребує аргументів думка про те, що стереотипи завжди є національними.

По-перше, варто зупинитися, на проявах національного характеру в національному темпераменті [3, с. 33]. Окремі дослідники ототожнюють ці поняття, стверджуючи, що національний темперамент така ж реальність, як і національний характер. Утім, є і протилежна думка, яка полягає в тому, що національний темперамент є складником останнього, бо в ньому сконденсовані емоційно-вольові аспекти реакції народу, детерміновані соціальними й географічними факторами. На його формування впливає також генетичний фактор, зокрема характерні для конкретної країни типи вищої нервової системи [2, с. 237].

Найбільш коректною і донині залишається концепція К. Г. Юнга про архетипи колективного несвідомого, одним із положень якої є те, що несвідома сфера психіки кожної людини містить приховані релікти пам'яті про історичний досвід своєї раси, нації і навіть про долюдське, тваринне існування предків. Ці релікти заінстальовані у генах [18].

Загалом національний характер як інтегрований комплекс рис його представників, які передаються від покоління до покоління, утворюючи міцну і стійку структуру, що можна порівняти з ланцюговою сіткою, що тримає кожну свою ланку – індивіда – представника свого етносу, підтверджує свою ядерну смислову позицію у структурі такого феномену, як етнокультурний стереотип. Національний характер як ядро етнокультурного стереотипу формується повільно, упродовж століть, швидко не змінюється.

Так, наприклад, в Англії національні стереотипи формувалися на тлі різних історичних подій [12]. Походження англійського етносу з субстрату, який складало різні германські племена, а їхнє існування впродовж тривалого часу на острові вплинуло на формування основних стереотипів поведінки сучасних англійців. Домінантною функцією стереотипів англійців є *логічне мислення*, яке зумовило їхній *прагматизм* і *розрахунки*, що виявляються як у державній політиці, так і в побуті. Ці дві риси їхнього національного характеру дали підстави дослідникам зробити висновок про те, що вони *не є запеклими інтелектуалами* і не відчувають потреби в будь-якій філософії [11]. Очевидно, тому *відчуття* посідають периферійне положення в їхньому національному характері, які виражаються дещо яскравіше, скажімо, ніж у континентальних німців, проте менше, ніж у французів. Ця характеристика пояснюється ще й острівним їхнім існуванням і реалізується у схильності до отримання задовольень як суттєвої етнічної риси як на побутовому рівні, так і на рівні загальнонаціональної політики [11].

Вияв же чуттєвих й інтуїтивних складників етнокультурних стереотипів поведінки (і національної культури, відповідно), навпаки, мають інфантильні, форми. Це, передусім, виявилось у відторгненні католицтва, якого англійці до кінця ніколи не розуміли і сприймали як чуже явище, а також у тривалих конфліктах із ірландцями (переважно через зіткнення етнокультурних стереотипів двох етносів, насамперед, на ґрунті несумісності здебільшого чуттєвого сприйняття світу ірландцями і мисленнєвого *раціоналізму англійців*).

Ще однією домінантою англійського національного характеру є прихильність традиціям, яку дослідники [12, с. 84] називають *консерватизмом*. На думку А. Павловської, прагнення зберегти особливості побуту й поведінки, ритуали та звичаї, подеколи доведені до абсурду (такими є гетеростереотипи про англійців), що відрізняють англійців від більшості інших народів, з одного боку, піддається критиці, а з іншого – робить цю країну та її мешканців туристично привабливими для всього світу [11].

Консерватизм, і як наслідок, *егоцентризм* сформували як етнокультурний автостереотип, так і гетеростереотип про англійців, які демонструють «недовіру до всього чужого». Зокрема, стійкий консерватизм зберігається в англійських стравах, що значно відрізняються від страв будь-якої іншої європейської країни [10].

Серед гетеростереотипів – уявлень інших націй про англійський народ – це *доброзичливість* [12, с. 83].

Але ядерну позицію в національному характері англійців, як указують всі вчені, посідають *увічливість*,

порядність, *стриманість* (*не-емоційність*) [12, с. 86; 21, р. 40]. При цьому стриманість, контроль над своїми почуттями часто приймається за *холоднокровність*, – такі життєві принципи цього дуже *гордого* народу. Проте в попередніх наших публікаціях було наведено аргументи щодо хибності гетеростереотипних уявлень про те, що: *The English have no soul; they have the understatement instead* (У англійців немає душі, замість неї у них стриманість) [21, р. 24], адже автостереотипи англійців про їхню душу зафіксовані в образній семантиці численних фразеологізмів [18, с. 130].

Це ядро англійського характеру генерувало в Англії цілу субкультуру в образі джентльменів і денді, адже головне в характері джентльмена – *стоїцизм*, *терпіння*, *ввічливість* – ті моральні принципи, що сформувалися внаслідок *раціонального мислення* англійців.

Синтезуючи особливості англійського характеру, можемо зробити висновок про те, що ядром національного характеру англійців є *ввічливість*, *порядність*, *стриманість*, *прагматизм*, *стоїцизм*, *терпіння*, *логіка мислення*, тимчасом периферійними складниками є різні відчуття, консерватизм, доброзичливість, гостинність, снобізм тощо.

Щодо національного характеру українців як етносу і як нації, то перші спроби аналізу психологічного складу українців були зроблені ще в XVIII–XIX ст. у працях М. Костомарова, Д. Чижевського, Ю. Кульчицького та ін. [7; 17; 8].

Д. Чижевський зазначає, що до складання характеристики національного типу слід іти трьома шляхами через:

- 1) дослідження народної творчості;
- 2) вивчення найяскравіших історичних епох;
- 3) аналіз діяльності величних постатей – представників конкретного роду [17].

Описуючи національний характер через дослідження народної творчості й історичних епох, Д. Чижевський основними рисами психологічного устрою українців називає *емоціоналізм* і *сентименталізм*, *чутливість* і *ліризм*, що найяскравіше виявляються в естетизмі українського народного життя й обрядовості. І, справді, це так, адже ще арабські письменники (IX–X ст.) писали так про українців: «[...] гостей шанують і поводяться добре з чужинцями, що шукають у них оборони. У випадку, як хто скривдить чужинця, допомагають й обороняють [...]». Іноземці, які мандрували Україною у другій половині XVIII ст., донесли до наших часів такі відомості про українців: «Українці дуже пильні, вдачаю веселі, привітливі, замилюванні до музики, а ще більше – до життя [...]. Люблять чистоту». Любов українців до музики відзначає також і Г. Коль, який пише: «таємно неслася тужна пісня. Це співали люди, бо в селі ніхто не спав. Українці – це, мабуть, найбільш співучий народ у світі «Українці є нацією з власною мовою, культурою та історичною традицією» [цит за пр.: 17].

Мандрівник Гакстгаузен (1792–1866) пише, що «українці є вдумливий, запальний народ, радо згадує минуле свого народу і кохається у спогадах про героїчні вчинки своїх предків». «Українці – це поетичний, багатий уявою народ, і тому легко собі уявити, яка сила народних пісень, казок, переказів у них

збереглася. Вони мають великий хист до мистецтва, а до співу створений у них дзвінкий голос, чутке вухо й пам'ять. Вони мають теж талант до рисунків і малярства» [5].

Й. Г. Блазіус, подорожуючи Україною у 1840–1841 рр., помітив, що «в українців живе ніжне, поетичне почуття, яке виявляється часом в сентиментальній романтиці. Пісні та фантазії українців нагадують сербську поетичність та лицарський романтизм поляків» [5].

У міжсусідстві з сентименталізмом й емоціоналізмом, як зазначає Д. Чижевський, в українців уживаються *індивідуалізм та прагнення до свободи*, проте ця риса стає у конфлікт з двома першими. Індивідуалізм може призвести до самоізоляції, до конфлікту з усіма, водночас може вести і веде до глибинно-позитивних форм творчості й активності. Волелюбність українців випливає ще з любові до свободи козаків, про що говорить їхній сучасник Васер де Боплян: «козаки страшенно люблять свободу, смерть уважають кращою за рабство». Підтвердження цьому маємо ще з джерел часів Б. Хмельницького: «козаки [...] за ніщо вважають багатство і задовольняються малим, зате понад усе ставлять волю» [цит. за пр.: 17].

Наступні риси, які виділяє Д. Чижевський, – це *неспокій і рухливість*, які пов'язані з певним *артистизмом*, з устремлінням до переходу в нові форми. З цими рисами пов'язані **позитивні риси національного характеру українців: здібність до прийняття нового, тенденції до психічної еволюції і максимально негативні сторінки української історії: тенденція до боротьби, руйнування і т. ін.** З джерел арабських письменників читаємо, що українці «постійно носять меч, бо мало вірять один одному, підступ у них річ звичайна». Візантійські джерела зберегли до сьогодні відомості про те, що українці – народ нерозважний, войовничий, сильний, і при тому, як пишуть дослідники за доби Б. Хмельницького, українці без упертості відмовляються від власного погляду і приєднуються до більш правдивого [17, с. 138].

Це був перший етап культурно-семіотичної реконструкції етнокультурних стереотипних уявлень англійців і українців про себе й інших етносів про них.

Переходимо тепер до другого етапу лінгвосеміотичної реконструкції етнокультурного стереотипного портрету англійців і українців, елементи якого зафіксовані у фразеологізмах англійської і української мов.

Так, наприклад, фразеосемантична фіксація англійського консерватизму «недовіри до всього чужого» відбулася у такому вислові *Disgusted of Tunbridge Wells*, який використовують на позначення «консерваторів, що критикують і вороже сприймають все нове» [1, с. 71]. Англійська ввічливість зафіксована в образному значенні фразеологізму *polite as a pie* «дуже ввічливий, чемний», де переосмислено форми діяльності і поведінки англійців, пов'язані з добуванням і прийомом їжі, а також закарбовано їхні знання про елементи культури харчування, акумульовано досвід збереження і передачі цих знань від покоління до покоління.

У свідомості англійця дім – це його надійний захист, найкраще, найзатишніше місце, що підтверджується

прислів'ями й виразами: *An Englishman's house is his castle; My house is my castle; There is no place like home; house and home* [1, с. 304; 298; 507]. Тому й про надійну людину кажуть: *(as) safe as houses* «цілком надійний, на якого можна покластися».

Така характерна риса англійців, як доброзичливість зафіксована в образному значенні фразеологізму *to have one's heart in the right place* «мати добрі наміри; бути доброзичливою, чуйною людиною». Тут доброзичливість англійців пов'язана з таким органом, як серце. Якщо говорити про стереотипні уявлення англійців про доброзичливість, то вони її виявляють, скоріше, не як емоційний стан, а як розум, розсудливість. І це не випадково, бо, як пише О. Галинська, І. Огієнко (митрополит Іларіон) пропонує своє бачення значення слова «серце», де зазначає, що серце є центром розуму, розумової діяльності людини. Перше значення давньоєврейського *lev* або *levar* було саме «розум» [6, с. 247–249]. Біблія, на думку дослідника, переповнена місцями, де слово «серце» треба розуміти й перекладати як «розум». Наприклад, «чоловік серця» (Іов 34: 10, 34) – це мудрий чоловік (в англ. *a man after his own heart*) [20, с. 271]. І. Огієнко додає: «Таке розуміння серця перенеслося з Біблії до життя, й трималося і в науці до XIX ст., а серед людей тримається й тепер: серце – центр волі, бажання, розуму. І лише з XIX ст. центром “розуму” остаточно став мізок. І серед українського народу ще можна почути вирази, коли функції мозку переносяться на серце» [4 с. 116].

Тимчасом із серцем в українців здебільшого пов'язані *емоціоналізм, сентименталізм і чутливість* як ядро українського національного характеру: *серце як не вискочить* «хто-небудь відчуває сильне серцебиття від хвилювання, страху і т. ін.»; *гаряче серце* (у кого) «хто-небудь сповнений пристрасті, здатний на сильні почуття» [14, с. 643; 642; 639]. *Індивідуалізм* українців зафіксований у виразі *хата скраю* (чия) «небажання втручатися у щось» [14, с. 741], який колись мав пряме значення, оскільки важливі події в селі чи в місті відбувалися в центрі на площі. І той, хто жив на краю села або міста, довідувався про них останнім. Згодом цей фразеологізм трансформувався у прислів'я із семантикою індивідуалізму: «Моя хата скраю, я нічого не знаю» [15, с. 146–153]. Проте українська хата була, як і в англійців дім, символом захисту, рідної землі: *держатися хати, не виносити сміття з хати*.

Реконструювавши окремі етнокультурні стереотипні уявлення англійців і українців про себе, які зафіксовані в образній семантиці фразеологізмів, можемо припустити, що фразеологічний фонд кожної із мов найбільшою мірою відбиває особливості світосприйняття обох народів, зумовлені їхнім національними характерами. Аналіз етнокультурних смислів та джерел формування англійського і українського національних характерів дає змогу констатувати, що їхньою мотиваційною основою є соціальні, культурні, історичні, релігійні, міфологічні чинники, які вплинули на менталізацію і стереотипізацію уявлень англійців і українців про себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. АУФС – Англо-український фразеологічний словник / [уклад. К. Т. Баранцев]. – К. : Знання, 2005. – 1056 с.
2. Ванханен Т. Этнические конфликты. Их биологические корни в этническом фаворитизме / Тату Ванханен. – М. : Кучково поле, 2014. – 410 с.
3. Ващенко Г. Методи виховання окремих рис волі і характеру. Виховання релігійності / Г. Ващенко // Пам'ять століть. – 2001. – № 3. – С. 32–49.
4. Галинська О. М. Лінгвокультурна інформація англійських та українських інтертекстуальних фразеологізмів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство / Олена Миколаївна Галинська. – Київ, 2012. – 237 с.
5. Герцен А. И. Произведения 1852-1857 годов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://smalt.karelia.ru/~filolog/herzen/texts/htm/herzen12.htm>.
6. ЕССУМ – Митрополит Іларіон (проф., д-р Іван Огієнко). Етимологічно-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон [ред. і доп. др. Магдалина Ласло-Куцок]. – Т. 4 (П – Я). – Канада, Вінніпег (Накладом тов-ва «Волинь»), 1995. – 554 с.
7. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу) / Микола Іванович Костомаров. – К. : Либідь, 1991. – 40 с.
8. Кульчицький О. Риси характерології українського народу / О. Кульчицький // Енциклопедія українознавства : у 2-х т. / [за ред. В. Кубійовича, З. Куделі]. – Мюнхен–Нью-Йорк : Молоде життя, 1949. – Т. 1. – С. 708–718.
9. Левченко О. П. Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект : [монографія] / О. П. Левченко. – Л. : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
10. Оруелл Дж. Англійці [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://orwell.ru/library/essays>.
11. Оруелл Дж. Лев і єдиноріг : соціалізм і англійський геній [Електронний ресурс]. – Ч. 1 : Англія, твоя Англія. – Режим доступа : <http://orwell.ru/library/essays>.
12. Павловская А. В. Англия и англичане / Анна Валентиновна Павловская. – М. : Издательство Московского университета. – 2004. – 264 с.
13. Пономарьов А. П. Українська етнографія : [курс лекцій] / Анатолій Петрович Пономарьов. – К. : Либідь, 1994. – 318 с.
14. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.
15. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [навч. посіб.] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
16. Уфимцева Н. В. Этнические ритмы и стереотипы культуры / Н. В. Уфимцева // Материалы XI Всероссийского симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации. – М. : Изд-во РАН, институт языкознания, 1994. – С. 97–99.
17. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Дмитро Чижевський. – К. : Оріє, 1992. – 230 с.
18. Шутова М. О. Реконструкція формоделей фразем-автостереотипів англійців і українців / М. О. Шутова // Нова філологія : [збірник наук. праць]. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – № 64. – С. 126–132.
19. Юнг К. Г. Об архетипах коллективного бессознательного / К. Г. Юнг // Архетип и символ. – М. : Ренессанс, 1991. – 292 с.
20. DIO – Dictionary of Idioms and Their Origins / ed. by Linda & Roger Flavell. – L. : Kyle Cathie Limited, 2006. – 343 p.
21. Mikes G. How to Be an Alien. A Handbook for Beginners and More Advanced Pupils [Electronic source] / George Mikes. – London; N.Y. : Wingate, 1946. – Access to the source : <http://f2.org/humour/howalien.html>.

Шутова М. А., *Київський національний лінгвістический университет, г. Київ, Україна*

ФРАЗЕОСЕМАНТИЧЕСКАЯ ФИКСАЦИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ АНГЛИЧАН И УКРАИНЦЕВ «О СЕБЕ»

В статье исследуются процессы ментализации этнокультурных понятий, сложившихся в сознании носителей английского и украинского языков. В частности, раскрывается ментальная природа такого социального и культурного феномена, как стереотип, связанный с этническим фактором человеческого сознания. Делается предположение, что именно этнокультурные стереотипы лежат в основе формирования этнического сознания и культуры. Ядром этнокультурного стереотипа является национальный характер, который определяется как интегрированный комплекс черт его представителей и имеет устойчивую структуру. Этнокультурные стереотипы являются специфическими ментальными конструктами, которые объективируются в языковых знаках, регулярно воспроизводимых в виде различных вербальных формул, среди которых особое место занимают фраземы (по Е. Бартминьському). Реконструировав отдельные этнокультурные стереотипные представления англичан и украинцев о себе, которые зафиксированы в образной семантике фразеологизмов, сделан вывод, что фразеологический фонд английского и украинского языков в наибольшей степени отражает особенности мировосприятия носителей этих языков, обусловленные их национальными характерами. Анализ этнокультурных смыслов и источников формирования английского и украинского национальных характеров позволяет констатировать, что их мотивационной основой являются социальные, культурные, исторические, религиозные, мифологические факторы, которые повлияли на ментализацию и стереотипизацию представлений англичан и украинцев о себе.

Ключевые слова: *этнокультурный стереотип; этническое сознание; ментальный конструкт; национальный характер; фразеологизм.*

Shutova M. A., Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine

**PHRASEO-SEMANTIC REGISTERING OF ENGLISH AND UKRAINIAN ETHNOCULTURAL IDEAS
«ABOUT THEMSELVES».**

The article deals with ethnic and cultural processes of mentalization concepts formed in the minds of the English and Ukrainians. In particular, it reveals the mental nature of a social and cultural phenomenon, such as stereotype that is associated with the ethnic factor of human consciousness. It is assumed that ethnocultural stereotypes underlie the formation of ethnic consciousness and culture. The core of ethnic and cultural stereotypes national character, which is defined as a set of integrated features of its representatives, has a stable structure. Ethnic and cultural stereotypes are specific mental constructs that are objectified in language signs regularly reproduced in a variety of verbal formulas, among them a special place is occupied by phraseological units (by E. Bartminskyi). By rebuilding some of the English and Ukrainian ethno-cultural stereotypes about themselves, which were recorded in the figurative phraseological meanings, it was concluded that the phraseological fund of English and Ukrainian languages features reflects the worldview of their speakers due to their national character mostly. The analysis of ethnic and cultural meanings and sources of English and Ukrainian national character makes it possible to state that their motivation is the basis of social, cultural, historical, religious, mythological factors that influenced the ideas of stereotyping and mentalization processes in English and Ukrainian languages.

Keywords: ethno-cultural stereotypes; ethnic consciousness; mental construction; national character; idiom.

© Шутова М. О., 2015

Дата надходження статті до редколегії 17.03.2015